ΕΤΟΣ Γ΄. *Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης τῇ 25 Αὐγούστου 1913* ΑΡΙΘ. 140.

ΠΟΙΜΗΝ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΚΗΡΥΓΜΑ
ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΔΑΠΑΝΗι ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΙΖ΄.

Ο ΚΥΡΙΟΣ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ

« Πιστεύω.... Καὶ εἰς ἕνα Κύριον, Ἰησοῦν, » Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν Μονο- » γενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ » πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, » Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεν- » νηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ » Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο».

Τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ Ἱεροῦ Συμβόλου τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν Πίστεως ἐδίδαξεν ἡμᾶς νὰ πιστεύωμεν εἰς ἕνα Θεὸν, ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι προσκυνούμενον. Τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως ἄρθρον διδάσκει ἡμᾶς, πῶς ὁ ***εἷς ὢν τῆς Ἁγίας Τριάδος*** Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπειργάσατο τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν καὶ ταυτοχρόνως πῶς πρέπει νὰ ἐννοῶμεν τὸ θεῖον ἀξίωμα τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, Χριστιανοί μου ἀγαπητοί, παραγγέλλει εἰς πάντας τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἦναι πάντοτε ἕτοιμοι εἰς τὸ νὰ δίδωσι λόγον περὶ τοῦ τί πιστεύουσι καὶ ἐλπίζουσιν εἰς τοὺς ζητοῦντας παρ' αὐτῶν λόγον· «*ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ » τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου*». Λοιπὸν ἐάν τις ἐρω-

τήσῃ ἡμᾶς· εἰς ποῖον ὑμεῖς ἐλπίζετε καὶ πιστεύετε; Ποῖον πιστεύετε καὶ ἀναγνωρίζετε Σωτῆρα ὑμῶν; Ἡμεῖς θὰ δώσωμεν τὴν ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ἡμᾶς τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως· Θὰ ἀποκριθῶμεν δηλονότι· «*Πιστεύομεν.... εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χρι-» στόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ*». Ἡμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ πιστεύομεν, ὅτι ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός δὲν εἶναι ἁπλοῦς ἄνθρωπος, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε ἄγγελος, ἀλλ' εἶναι αὐτὸς ***ὁ Κύριος,*** ὁ δεσπότης καὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ αἰώνιος Λόγος τοῦ προανάρχου Πατρὸς, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εἶπεν ἀρχόμενος τοῦ ἑαυτοῦ Εὐαγγελίου· «*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν » Θεόν, καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*». Πιστεύομεν ὅτι οὗτος ὁ Παντοκράτωρ Κύριος, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ἐφάνη ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὠνομάσθη ***Ἰησοῦς,*** τουτέστι Σωτὴρ, ὅπως ἡρμήνευσε τὴν λέξιν ὁ Ἄγγελος πρὸς τὸν δίκαιον Ἰωσήφ· «*Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ » σώσει τὸν Λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν*». Πιστεύομεν ὅτι ὁ Κύριος τῶν ἁπάντων ἐφάνη εἰς ἡμᾶς ***Χριστὸς,*** δηλαδὴ χρισμένος, ***Μεσσίας*** κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν. ***Χριστοὶ*** δὲ κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον ἐλέγοντο οἱ προφῆται, οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ βασιλεῖς, διότι ἐξελέγοντο ἐκ Θεοῦ, ἦσαν οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ διότι χριόμενοι μὲ ἔλαιον ἐνεδυναμοῦντο, ἐνισχύοντο ἄνωθεν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἑαυτῶν διακονίας. Καὶ ὁ Ἰησοῦς δὲ ἀπεκάλεσεν ἑαυτὸν ***Χριστὸν,*** διότι ἐχρίσθη οὐχὶ διὰ τοῦ κοινοῦ χρίσματος τοῦ Νόμου, ἀλλ' ἐκ πνεύματος Ἁγίου καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς κατὰ τὸν νόμον χρισθέντας· «*Ἠγάπησας δικαιοσύνην,* ψάλλει » ὁ προφήτης Δαυῒδ, *καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, » ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου*». Οἱ Χριστοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἤτοι οἱ ἀρχιερεῖς, βασιλεῖς καὶ Προφῆται ἦσαν εἰκόνες μόνον καὶ πρόδρομοι τοῦ Μεγάλου Χριστοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον οὗτοι ἐπίστευον, καὶ τὸν ὁποῖον ἀνυπομόνως προσεδόκων. Ὁ ἀληθὴς Χριστὸς εἶναι ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὅστις λέγει εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν περὶ ἑαυτοῦ· «*Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίζεσθαι » πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με*», καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης λέγει ὅτι ἦτο «*πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*». Πιστεύομεν ἀκόμη ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἐν Τριάδι προσκυνούμενον εἶναι τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος, ***ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.*** Ἰδοὺ ἐν συντόμῳ τί πιστεύομεν ἡμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί.

Τὴν πίστιν δ' ἡμῶν ταύτην οἱ θεοφόροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀνέπτυξαν μετὰ τῆς δυνατῆς σαφηνείας κηρύξαντες διὰ τοῦ Ἱεροῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ πιστεύομεν εἰς τὸν «*Υἱὸν » τοῦ Θεοῦ τὸν Μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων » τῶν αἰώνων*». Μὲ ἄλλας λέξεις, οἱ θεῖοι Πατέρες κηρύττουσι· Μὴ νομίζετε ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅμοιος μὲ τοὺς Ἀγγέλους ἢ τοὺς ἁγίους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται ὡσαύτως ὑπὸ τῆς

῾Αγίας Γραφῆς Υἱοὶ Θεοῦ· Οὗτοι εἶναι καὶ λέγονται Υἱοὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ χάριν· ἀλλ᾽ ὁ ᾿Ιησοῦς Χριστὸς εἶναι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ κατ᾽ οὐσίαν καὶ φύσιν, ἑπομένως ***Μονογενής,*** τουτέστι ***Μόνος*** τῷ Θεῷ καὶ τῷ Πατρί. ῾Ο Μονογενὴς δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ***ἐγεννήθη ἐκ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων,*** τουτέστι πρὸ παντὸς χρόνου, ἀπ᾽ αἰῶνος ἐγεννήθη, καὶ δὲν ὑπῆρξε καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἦτο γεγεννημένος. ᾿Εγεννήθη δὲ οὐχὶ καθ᾽ ὃν τρόπον γεννώμεθα ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καθὼς ἥρμοζεν εἰς τὸν αἰώνιον καὶ παντέλειον Θεόν.

Διὰ τῆς διδασκαλίας δὲ ταύτης, περὶ τῆς αἰωνίου γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξελέγχεται τὸ κακόδοξον καὶ αἱρετικὸν φρόνημα τοῦ ᾿Αρείου, τὸν ὁποῖον οἱ ἅγιοι Πατέρες ἀνεθεμάτισαν εἰς τὴν Α΄. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, διότι ἀσεβῶς ἐφρόνει καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἐν χρόνῳ καὶ ἑπομένως δὲν ἐπίστευε τὸν Υἱὸν ὁμοούσιον μὲ τὸν Πατέρα. Κατὰ τῆς ἀσεβοῦς ταύτης διδασκαλίας ἀντέταξαν τὴν ᾿Ορθόδοξον ᾿Αποστολικὴν πίστιν, ἥτις πρεσβεύει καὶ κηρύττει τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Πατρός.

Α΄. ῾Ως ***Φῶς ἐκ Φωτός·*** Αὐτὸ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον φωτίζει ἡμᾶς καὶ ὅλην τὴν γῆν πόθεν ἔρχεται; ἀπὸ τὴν πηγὴν βεβαίως τοῦ φωτὸς τοῦ ὑπάρχοντος εἰς τὸν ἥλιον. ᾿Αλλ᾽ ἆρά γε τὸ ἡλιακὸν φῶς, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς βλέπομεν εἶναι διαιρετὸν καὶ διάφορον τοῦ φωτὸς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν τῷ ἡλίῳ; ῎Οχι βεβαίως, διότι οὔτε διαιρεῖται, οὔτε διαφέρει τὸ ἓν τοῦ ἄλλου· Οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ δὲν διαφέρει τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ συνυπάρχει μετ᾽ αὐτοῦ ἀδιαιρέτως· Αὐτὸς εἶναι, κατὰ τὴν θεοπρεπῆ τῆς ᾿Εκκλησίας ἔκφρασιν, τὸ «*Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας » δόξης ἀθανάτου Πατρός, οὐρανίου, ἁγίου, Μάκαρος*»· Αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν ᾿Απόστολον Παῦλον, «*τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ » τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*», χαρακτὴρ παντέλειος καὶ κατὰ πάντα ἴσος τῷ Πατρί.

Β΄. ***Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ.*** Καθ᾽ ἣν δηλονότι ἔννοιαν ὁ Πατὴρ εἶναι Θεός, κατὰ τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι Θεός. ῞Οπως ὁ Πατὴρ εἶναι αἰώνιος, παντοδύναμος, πάνσοφος καὶ πανάγαθος, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι αἰώνιος, παντοδύναμος, πάνσοφος, πανάγαθος καὶ ἑνὶ λόγῳ, παντέλειος Θεός.

Γ΄. ***Γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα.*** Δὲν ἐποιήθη δηλονότι, δὲν ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῶν αἰώνων, ἀλλ᾽ ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. ῎Αλλο ἡ θεία γέννησις καὶ ἄλλο ἡ κτιστὴ καὶ ἀνθρώπινος· τὸ ποίημα καὶ κτίσμα δὲν ὑπῆρχε πρότερον, ἐν ᾧ ὁ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ Θεοῦ γεννηθεὶς ἀείποτε ὑπῆρχεν.

Δ΄. ***῾Ομοούσιον τῷ Πατρί.*** Τῆς αὐτῆς δηλονότι οὐσίας μὲ τὸν Πατέρα. ῞Οσα οὐσιώδη ἰδιώματα ἔχει ὁ Πατήρ, τὰ αὐτὰ ἀπαραλλάκτως ἔχει καὶ ὁ Υἱός. ῎Αλλαις λέξεσι Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἶναι ἕν. «*᾿Εγὼ καὶ ὁ Πα- » τὴρ ἕν ἐσμέν*», εἶπεν αὐτὸς ὁ Κύριος.

Ε΄. *Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο.»* Τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως ἀφ' οὗ κατέδειξε τὴν σχέσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καταδεικνύει ἤδη καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς πάντα τὰ δημιουργήματα· *«δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο»*, ἤτοι δ' αὐτοῦ τοῦ παντοδυνάμου Λόγου τοῦ Πατρὸς τὰ πάντα ἐποιήθησαν. *«πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐ-» τοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονε»*, ἔλεγεν ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Τὰ αὐτὰ διδάσκει καὶ ὁ Οὐρανοβάμων Παῦλος λέγων· *«ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ » πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, » εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐ-» τοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν » αὐτῷ συνέστηκε· καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλη-» σίας»*. Λοιπόν, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ χρεωστοῦσι τὴν ἑαυτῶν ὕπαρξιν πάντες οἱ Ἄγγελοι καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ σύμπας ἐν γένει ὁ οὐράνιος καὶ ἐπίγειος κόσμος· πρὸς τούτοις δὲ αὐτὸς φυλάττει καὶ συντηρεῖ πάντα τὰ κτίσματα, ἢ καθὼς λέγει ὁ θεῖος Ἀπόστολος, *«τὰ πάντα φέρει τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ»*.

Λοιπόν, Χριστιανοί μου, πιστεύομεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, πιστεύομεν ὡς εἰς Θεὸν Ἀληθινὸν τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Παναγίας Τριάδος, πιστεύομεν ὡς εἰς τὸν ποιητὴν καὶ προνοητὴν ὅλου τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ταύτην τὴν περὶ αὐτοῦ ὑψηλὴν ἔννοιαν ὀφείλομεν νὰ διαφυλάττωμεν καὶ νὰ διακρατῶμεν σταθερῶς καὶ ὅταν θεωρῶμεν τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ὡς ἄνθρωπον· διότι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὅταν δι' ἡμᾶς ἐγένετο ἄνθρωπος οὐδόλως ἔπαυσε νὰ ἦναι συγχρόνως καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐδόλως ἠλλοιώθη ἡ Θεότης αὐτοῦ, ἀλλ' ἦτο καὶ εἶναι πάντοτε Θεὸς ἀληθινὸς καὶ δημιουργὸς καὶ προνοητὴς τῶν ἁπάντων. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ

ΟΜΙΛΙΑ ΚΗ΄.

Β΄. Η ΕΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΙ ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ

«Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύ-» ματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν». (*Ἰωάν. 4, 24*).
«Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν καὶ ἐν τῷ » πνεύματι ἡμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ». (*Α΄ Κορινθ. 6, 20*).

Ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, εἰς τὴν προηγουμένην διδαχήν, προκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς θείας λατρείας ἐν γένει, ἐξηγήσαμεν τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς, καὶ ἀπεδείξαμεν μὲ ὀλίγας λέξεις τὴν ἐπωφελῆ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐπίδρασιν καὶ ἐπενέργειάν της. Ἐκεῖ παρετηρήσαμεν, ὅτι πρὸς ἐκτέλεσιν

τῆς θείας λατρείας γίνεται χρῆσις καὶ λόγων καὶ πράξεων καὶ τύπων καὶ εἰκόνων καὶ τῶν ἔργων ὅλων τῶν ὡραίων λεγομένων τεχνῶν. Ἀλλὰ τώρα ἴσως ἐρωτήσῃ τις. Καὶ πῶς συμβιβάζονται οἱ ἐξωτερικοὶ οὗτοι τύποι καὶ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα τῆς θείας λατρείας μὲ τὴν πνευματικότητα τοῦ Θεοῦ; Πράγματι ὁ Κύριος ἡμῶν εἰς τὴν ὡραίαν καὶ διδακτικὴν συνδιάλεξίν του μὲ τὴν Σαμαρίτειδα πλησίον εἰς τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακὼβ τί διεκήρυξεν; Ὅτι ὁ Θεός, καθὼς εἶναι ἄπειρον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν περιέχει ὕλην, ἡ ὁποία εἶναι φθαρτή, ἀλλ' εἶναι τέλειος νοῦς καὶ τελεία θέλησις καὶ ἄπειρος δύναμις καὶ ἁγιότης, τοιουτοτρόπως ἀπαιτεῖ καὶ οἱ προσκυνηταὶ αὐτοῦ μὲ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἔλαβαν ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον ὁμοιάζουν μὲ αὐτόν, μὲ αὐτὸ νὰ τὸν λατρεύουν· διότι τότε εἶναι ἀληθινὴ καὶ εὐπρόσδεκτος εἰς τὸν Θεὸν ἡ θεία λατρεία τῶν ἀνθρώπων. «Πνεῦμα, » λέγει, πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ » ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν». Τί ἀκριβῶς ὅμως σημαίνει τοῦτο τὸ «ἐν πνεύ- » ματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν;» Εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐποχὴν ἡ θεία λατρεία τῶν Ἰουδαίων εἰς τί κυρίως συνίστατο; Εἰς τὰς θυσίας καὶ τὰς προσφοράς, αἱ ὁποῖαι παρ' ὅλην αὐτῶν τὴν θείαν καταγωγὴν καὶ τὸν ἰδιαίτερον σκοπόν των ἦσαν ὅμως πράγματα ὑλικά, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν αἰώνιον κῦρος. Μὲ τὸν ἐρχομὸν τοῦ Σωτῆρος ἤρχισε καὶ νέα ἐποχὴ τῆς θείας λατρείας, ἡ ἐποχὴ τῆς πνευματικῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς. Ἐκείνη, δηλαδὴ ἡ λατρεία τῶν Ἰουδαίων ἦτο τὸ γράμμα, αὕτη, ἤτοι ἡ λατρεία τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα· ἡ πρώτη ἦτο ὁ τύπος, ἡ δευτέρα εἶναι ἡ ζωογόνος πνοή· ἡ ἰουδαϊκὴ λατρεία ἦτο ἡ σκιά, ἡ χριστιανικὴ εἶναι ἡ πραγματικότης· ἡ μία ἦτο τὸ σῶμα, ἡ ἄλλη ἡ ζωή. Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν ἡ Ἰουδαϊκὴ λατρεία ἦτο ὑλική, καὶ ὡς τοιαύτη ἀτελής. ἔπειτα δὲ ἦλθαν καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἱ ὁποῖοι τὴν ὑπεβίβασαν ἀκόμη περισσότερον, διότι τὴν περιώρισαν εἰς λόγους μόνον ἄνευ σημασίας καὶ εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους, τῆς ἰδικῆς των ἐφευρέσεως, οἵτινες πολλάκις ἦσαν ἐντελῶς ἀνόητοι. Τούτου ἕνεκα λέγων ὁ Κύριος ἡμῶν τὸ «ἐν πνεύματι», ἤθελε νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν Φαρισαϊκὴν λατρείαν τόσον τῆς ἐποχῆς του ὅσον καὶ τῶν μετὰ ταῦτα αἰώνων. Εἶναι ὡσὰν νὰ διεκήρυτται κάτω ἡ ὑποκριτικὴ καὶ πρὸς ἐπίδειξιν μόνον γινομένη λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἥτις ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δὲν ἀποβαίνει πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς ψυχικὴν ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς θείας λατρείας. Ἡ θεία λατρεία εἶναι ἐνέργεια, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἀπορρέῃ ἐξ ὅλων τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. ὥστε καὶ ἡ καρδία καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ γνῶσις καὶ ἡ φαντασία καὶ ἡ θέλησις αὐτοῦ νὰ λαμβάνουν συγχρόνως μέρος εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ τοιαύτη δὲ λατρεία εἶναι ἡ μόνη ἀληθής, ἡ μόνη ἁρμόζουσα εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἡ μόνη ἡ ὁποία ἠθικοποιεῖ τὸν Χριστιανόν.

Καὶ τοιαύτη μὲν εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτηρισμοῦ, τὸν ὁποῖον κάμνει ὁ Κύριος ἡμῶν εἰς τὴν ἀληθινὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἆρά γε μὲ τὴν οὕτω πως ἐννοουμένην Χριστιανικὴν λατρείαν δὲν συμβιβάζονται διόλου τὰ ὑλικὰ καὶ σωματικὰ στοιχεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα βλέπομεν, ὅτι τὴν ἔχομεν σήμερον συνδυασμένην; Πῶς ὄχι; Διότι εἴδαμεν, ὅτι τὰ ὑλικὰ ταῦτα μέσα ἀπαιτεῖ ἐξ ἀνάγκης ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα διὰ νὰ ἐξωτερικευθῇ.

Εἴδαμεν δεύτερον, ὅτι ἡ οὕτω πως αἰσθητοποιουμένη λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἡ διὰ τοῦτο καὶ ἐξωτερικὴ λατρεία ὀνομαζομένη, εἶναι ὁλόκληρον σχολεῖον διὰ τὸν Χριστιανὸν καὶ πηγὴ ὑψηλῶν ἐμπνεύσεων καὶ εὐγενῶν αἰσθημάτων. Εἴδαμεν τρίτον ὅτι ἡ ἀπὸ κοινοῦ γινομένη λατρεία, ἥτις ἕνεκα τούτου ὀνομάζεται καὶ δημοσία λατρεία, χρησιμεύει καὶ ὡς ἠθικὸς σύνδεσμος μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Καὶ μόνον οἱ λόγοι οὗτοι θὰ ἤρκουν νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀνάμιξιν τῶν ὑλικῶν στοιχείων μὲ τὴν θείαν λατρείαν, χωρὶς αὕτη νὰ χάσῃ τίποτε ἀπὸ τὴν πνευματικότητά της. Ἀλλ' ἐδῶ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὸ ἑξῆς πρᾶγμα· ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι οὔτε μόνον πνεῦμα, οὔτε μόνον ὕλη· ἀλλ' εἶναι δισύνθετος καὶ ὡς τοιοῦτος δὲν δύναται νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν εἰμὴ καὶ μὲ τὸ πνεῦμά του πρωτίστως,—καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν,—καὶ μὲ τὸ σῶμά του δεύτερον, ὡς συστατικὸν καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν θείαν μεγαλειότητα, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἔχει ἀνάγκην τοῦ ἁγιασμοῦ διὰ τῆς θείας λατρείας.

Ἰδοὺ λοιπόν, ἀγαπητοί, διὰ τί καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν ἔγραφε πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κορίνθου τὴν πρώτην του πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολήν, τοὺς προέτρεπε νὰ λατρεύουν τὸν Θεὸν ὄχι μόνον μὲ τὸ πνεῦμά των, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ σῶμά των. «Δοξάσατε δή, λέγει, δοξάσατε τὸν Θεὸν » καὶ ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ».

Τί φρονεῖτε; Θὰ ὑποθέσετε μήπως ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἤτοι ὁ μαθητὴς διαφωνεῖ πρὸς τὸν Διδάσκαλον, καὶ διδάσκει ἄλλα παρὰ ἐκεῖνος; Ἄπαγε τῆς βλασφημίας! Διότι καὶ ὁ Χριστὸς παρ' ὅλην τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὴν πνευματικὴν ἢ τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν, παρ' ὅλην ἀκόμη τὴν αὐστηροτάτην κατάκρισιν, τὴν ὁποίαν κάμνει ἐναντίον τῆς ψευδευλαβείας τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, δὲν καταδικάζει ὅμως διὰ τοῦτο ἀπολύτως πᾶσαν ἐξωτερικὴν λατρείαν. Ἀλλὰ τί συνιστᾷ εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῆς ἐποχῆς του; «Καὶ τοῦτο, λέγει, ἔδει » ποιῆσαι, κἀκεῖνο μὴ ἀφιέναι». Τί σημαίνει τοῦτο; Καὶ τοὺς τύπους δηλαδὴ τοὺς λογικοὺς καὶ ἀναγκαίους τῆς θείας λατρείας νὰ φυλάττετε ὡς χρησίμους καὶ αὐτούς, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν νὰ μὴ λησμονῆτε, καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν νὰ μὴ πνίγετε εἰς τὴν καρδίαν σας, καὶ τὴν δικαιοσύνην νὰ μὴ στραγγαλίζετε σκληρῶς. Διότι ἂν οἱ τύποι εἶναι ὁ φλοιὸς καὶ τὰ φύλλα, ταῦτα ἤτοι ἡ πίστις, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εὐσπλαγχνία εἶναι ἡ οὐσία καὶ ὁ καρπός. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, τὴν μόνην ὀρθὴν καὶ τελείαν, παρουσιάζει τὴν Χριστιανικὴν λατρείαν καὶ τὴν συνιστᾷ ὁλόκληρος ἡ Καινὴ Διαθήκη. Ἀλλ' ἰδιαιτέρως ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, τὸ ἱερὸν τελευταῖον τοῦτο βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἁγίων καὶ τῶν Ἀγγέλων γινομένης λατρείας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀναφέρει ναούς, καὶ θυσιαστήρια, καὶ χρυσᾶς φιάλας, καὶ θυμιατήρια, καὶ στολὰς λευκὰς βαμμένας εἰς τὸ αἷμα τοῦ Ἀρνίου, ἤτοι τοῦ Χριστοῦ, καὶ κιθάρας τὰς ὁποίας παίζουν οἱ Ἄγγελοι, ὥστε νομίζει κανεὶς ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν ἀγγελικὸν τρόπον τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐκανονίσθη καὶ ἡ θεία λατρεία τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας.

Καὶ ὅμως, ἀγαπητοί, ὑπάρχουσι Χριστιανοί, οἱ Διαμαρτυρόμενοι, οἱ Προτεστάνται, ἢ καὶ ὅπως ἄλλως ὀνομάζονται οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἐναντίον

τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ παραδείγματος τῶν πρώτων Χριστιανῶν κατήργησαν ὅλα ταῦτα, ἤτοι καὶ τὰ ἱερὰ Μυστήρια, καὶ τὴν ἱερωσύνην, καὶ τὰς νηστείας, καὶ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, καὶ τὰς ἱερὰς εἰκόνας, καὶ τὴν τιμὴν τῶν Ἁγίων, καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν νεκρῶν, καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη· καὶ τοιουτοτρόπως ἐψαλίδισαν τὴν θείαν λατρείαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν διετήρησαν σχεδὸν μόνον τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου. Διὰ τοῦτο ὅστις ἐμβαίνει εἰς τοὺς ναοὺς τῶν Διαμαρτυρομένων δὲν βλέπει τίποτε, τὸ ὁποῖον νὰ τοῦ προξενήσῃ ἱερὸν σεβασμὸν καὶ νὰ τοῦ ἀναζεστάνῃ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ νὰ τοῦ δώσῃ νὰ καταλάβῃ ὅτι πρόκειται περὶ ναῶν, ὅπου λατρεύεται ὁ Θεός. Προφανῶς οὗτοι εὑρίσκονται εἰς τὴν πλάνην, ἐπειδὴ ἀπεγύμνωσαν τοὺς ναοὺς αὐτῶν ἀπὸ κάθε ἱεροπρεπῆ καλλωπισμὸν καὶ πᾶν ἔργον ὡραίας τέχνης, ἐπειδὴ ἀπεμάκρυναν ἀπὸ τὴν δημοσίαν λατρείαν των κάθε συμβολικὴν παράστασιν καὶ πρᾶξιν, ἡ ὁποία θὰ ἔδιδε φῶς καὶ ζωὴν εἰς τὴν εὐλάβειαν τῶν παρισταμένων. Καὶ μόλα ταῦτα ἐνῷ κατέστησαν οὗτοι, ψυχρόν καὶ βωβὸν τὸ τελετουργικόν των, κατηγοροῦν ὅμως ἡμᾶς, ὅτι ἐναντίον τάχα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐναντίον τάχα καὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ, ὅτι τέλος ἐναντίον δῆθεν καὶ τῆς ἀληθινῆς εὐλαβείας ἀνεγείρομεν καλλιτεχνικοὺς ναοὺς πρὸς τιμὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ καλλωπίζομεν αὐτοὺς μὲ τὰ ὡραιότερα ἄνθη τῶν καλῶν τεχνῶν, καὶ τελοῦμεν εὐλαβῶς τὰ ἱερὰ Μυστήρια, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέδωκεν ὁ Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι αὐτοῦ, καὶ προσφέρομεν τὴν λατρείαν μας πρὸς τὸν Θεὸν ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει.

Οἱ ἀνόητοι οὗτοι οἱ ὁποῖοι μᾶς κατηγοροῦν, ἐπειδὴ ἴσα ἴσα ἐπιμένομεν νὰ ἐκτελῶμεν τὴν θείαν λατρείαν, καθὼς μᾶς ἐδίδαξε διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις εἶναι ὁ Διδάσκαλος καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν. Οἱ ἀνόητοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐνῷ κάμνουν ἀναμεταξύ των βαθυτάτας ὑποκλίσεις καὶ ἀσπάζονται εὐλαβῶς τὰς χεῖρας τῶν κυριῶν καὶ τιμοῦν τόσον πολὺ τὰς φωτογραφίας τῶν συγγενῶν καὶ τὰς ὡραίας εἰκόνας τῶν κοινῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀψύχου φύσεως, δὲν τὸ καταδέχονται ὅμως νὰ κάμνουν τὸν σταυρόν των καὶ νὰ ἀσπασθοῦν τοὺς Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ προσκυνήσουν τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρός των! Οἱ ἀνόητοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐνῷ παραδέχονται ὅτι ὁ Χριστὸς ἔπραξεν ὡς ἄριστος παιδαγωγός, ἐπειδὴ ἠθέλησε νὰ κάμῃ εὐνοήτους εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν τὰς θείας καὶ ὑψηλὰς αὐτοῦ διδασκαλίας διὰ μέσου τῶν ὡραίων του παραβολῶν, ἀρνοῦνται ὅμως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του τὸ δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῇ παρόμοιον τρόπον διδασκαλίας τῶν πνευματικῶν τέκνων, μὲ τὸ μέσον δηλαδὴ τοῦ πλουσίου τελετουργικοῦ αὐτῆς! Ἀνόητοι οἱ ἴδιοι, οἱ ὁποῖοι καίτοι δὲν ἀρνοῦνται τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης των πρὸς τὸν Θεόν, θεωροῦν ὅμως ἄτοπον, ὅταν αἰσθάνεται ὁ Χριστιανὸς τὴν καρδίαν του πλημμυρισμένην ἀπὸ ἀγάπην, νὰ ρίπτεται εἰς τὰ γόνατα καὶ νὰ προσκυνῇ τὸν Θεόν, καὶ νὰ συμπληρώνῃ τὴν ἔκφρασιν τῆς λατρείας του μὲ τὴν προσφορὰν ἑνὸς μικροῦ δώρου ἐκ τῶν ἀπείρων καὶ μεγίστων δώρων τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν καῦσιν π. χ. ὀλίγου εὐώδους θυμιάματος, μὲ τὴν ψαλμῳδίαν ἢ μὲ τὴν ἀκρόασιν ἑνὸς ὡραίου ὕμνου, μὲ μίαν δέησιν θερμὴν καὶ προσευχήν, μὲ μίαν λαμπρὰν ἑορτήν, μὲ μίαν τέλος θεάρεστον πρᾶξιν!

Παράλογοι ἀκόμη οἱ προτεστάνται, οἵτινες ἐνῷ πιστεύουν, ὅσοι δὰ καὶ τὸ πιστεύουν ἐξ αὐτῶν, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ κατεδέχθη νὰ λάβῃ σάρκα καὶ ὀστᾶ καὶ νὰ γίνῃ τέλειος ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐξαγνίσῃ καὶ ἠθικοποιήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, φρονοῦν ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἁρμόζει τάχα ὁ Χριστιανὸς νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν σωματικῶν αὐτοῦ μελῶν καὶ ὅλων τῶν αἰσθητηρίων του διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα καὶ μὲ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον εἶχεν ἡ ἐνανθρώπησις αὐτυῦ. Διότι εἰς τί ἀπέβλεπεν ὁ Κύριος ἡμῶν ἀναλαμβάνων τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἤτοι τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα; Διὰ νὰ ἀναμορφώσῃ καὶ ἁγιάσῃ αὐτά, τὰ ὁποῖα εἶχε διαφθείρει ἡ ἁμαρτία τῶν πρωτοπλάστων. Διατί λοιπόν, ἀγαπητοί, εἰς τὴν θείαν λατρείαν νὰ μὴ προσλαμβάνωμεν συμπράκτορας καὶ τὸ πνεῦμά μας καὶ τὰ σωματικά μας μέλη, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ εἶναι τοῦ Θεοῦ, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ἔχουν δικαιώματα καὶ καθήκοντα λατρείας τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἀναμορφωτοῦ αὐτῶν; Διὰ τί μάλιστα νὰ μὴ ἐπικαλεσθῶμεν ὡς συλλατρευτὰς ἡμῶν καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ὁποῖα ἐπίσης συνεφιλίωσεν ὁ Χριστὸς μὲ τὸν Δημιουργόν των; «Ὅτι ἐν αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) ηὐδόκησεν (ὁ Θεὸς) πᾶν τὸ πλήρωμα » κατοικῆσαι, καὶ δι᾽ αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνο- » ποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς » γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς».

Βλέπετε λοιπόν, ἀγαπηγοί, πόσοι καὶ ποῖοι σπουδαῖοι λόγοι ἀποδεικνύουν τὸ μέγα σφάλμα, τὸ ὁποῖον διέπραξαν οἱ Διαμαρτυρόμενοι νὰ γυμνώσουν τὴν θείαν λατρείαν των ἀπὸ κάθε αἰσθητὸν καὶ ὑλικὸν πρᾶγμα; Βλέπετε δὲ πόσον δίκαιον ἔχομεν ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι σύμφωνα μὲ τὴν πνευματικὴν καὶ ὑλικὴν ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ παραδείγματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, σύμφωνα ἐπίσης μὲ τὴν διδακτικὴν σημασίαν τῶν τελετῶν, συνδυάζομεν τὴν πνευματικὴν ἢ ἐσωτερικὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἢ σωματικὴν τοιαύτην, καὶ ἐνδύομεν τὰς λατρευτικάς μας διαθέσεις μὲ τὰ κατάλληλα ὑλικὰ ἐνδύματα; Εἶναι πνεῦμα ὁ Θεός, μᾶς εἶπεν ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὀφείλομεν νὰ προσκυνῶμεν καὶ λατρεύωμεν αὐτὸν ἐν πνεύματι, μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς μας. Ἀλλ᾽ εἴμεθα καὶ ἡμεῖς ὄχι μόνον πνεῦμα ἀλλὰ καὶ σῶμα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐδώρησεν ὁ αὐτὸς Θεός, καὶ ὀφείλομεν λοιπόν, κατὰ τὴν συμπληρωματικὴν παραγγελίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, νὰ δοξάζωμεν καὶ νὰ τιμῶμεν τὸν Θεὸν ὄχι μόνον μὲ τὸ πρῶτον ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δεύτερον, ὄχι ἁπλῶς μὲ θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ πρᾶξιν, ὄχι μόνον μὲ ὡραίους λόγους, ἀλλὰ καὶ μὲ ἁγίας πράξεις. Ἂς κάμωμεν λοιπὸν ἡμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι τὸ ἓν χωρὶς ν᾽ ἀφίνωμεν τὸ ἄλλο, βέβαιοι ὄντες ὅτι τοιουτοτρόπως λατρεύομεν τὸν Θεὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ.